

5. Тагиев Н., Абдулсалимзаде Г., Махмудов Э. Инвестиции и инвестиционная политика. Баку 2008. Экономика стран ЕврАзЭС, Статкомитет СНГ.

6. <http://www.azstat.org/statinfo/construction/az/005.shtml>

Статья посвящена роли иностранных инвестиций в экономику постсоветских государств. В ней анализируется динамика инвестиций в странах ЕврАзЭС и Азербайджана, рассматривается динамика и структура инвестиций в основной капитал по источникам за 2000-2008 годы, сравнивается доля внутренних и внешних инвестиций.

In the article the role of foreign investments into economy of the Former Soviet Republics is considered. The dynamics of investments into the countries of EvrAzES and Azerbaijan is analyzed, dynamics and structure of investments into a fixed capital on sources for 2000-2008 is described, the share of internal and external investments is compared.

Ж.Ж. Әділова

ИНДУСТРИАЛДЫ-ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУДЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ МЕХАНИЗМІ

Әлемдік тәжірибеге сүйенсек, нарықтық қатынастарға өткен кезде мемлекеттік экономикаға араласудағы ролі төмендеп, бәсеке дамиды. Бірақ дамыған елдердің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, рыноктардың принциптердің негізінде ғана өмірдің тиімді, әлеуметтік ортасын қайта құру және өндірістің материалды техникалық базасын жаңарту мүмкін. Елдің инновациялық дамуына мемлекет араласпаса, күтіліп тұрған нәтижелерге әкелмейді, сол себепті инновациялық және инвестициялық саясаттың іске асырылуы жеке зерттелуі мемлекеттік бақылаудың немесе реттеудің объектісі болып қалуы керек.

Мемлекеттің инновациялық саясаты форма, тәсіл және бағыттардың жиынтығын, жаңа технология мен өнім түрлерін шығару мақсатындағы өндіріске мемлекеттің әсер етуі, сонымен қоса осы негізде отандық тауарларды өткізетін рынокты кеңейтуді көрсетеді. Жеке зерттеулер негізінде рынокқа инновацияны қозғалту жеке зерттеуде жеке сектордың ролі бекітіледі және де отандық, шетелдік технологияны өзіне тарта отыру.

Мемлекеттің ролі терең білім алуға жәрдемдесу, стратегия мінездегі технология жинағын құру, сонымен қоса инновациялық қызметті іске асыру үшін инновациялық инфрақұрылымды құру және қолайлы институционалды жағдайды құру. Мемлекет инновациялық процестерді реттеу мен инновациялық қызметті қолдауды тікелей тәсілдер арқылы іске асырды, яғни осы қатынастарға байланысты мүше ретінде қатысу және жанама тәсілдермен инновацияға жағдай жасау. Мемлекеттік қолдауға тікелей ықпал жасау жүйесінде мемлекеттік бюджет арқылы инновациялық жобаны қаржыландыру басты орынды алады. Мемлекеттік бөлінген қаржылар мен субсидиялар мемлекеттік және мемлекеттік емес секторларға, шын мәнінде инновациялық бағыттар немесе көп бағытты мінезді инновацияны құраушы инновацияны қамтамасыз ету үшін беріледі.

Мемлекеттің ұйымдастырушылық формалардың ғылыми зерттеулер мен өңдеулерді қолдау түріндегі инновациялық процестерді дамытуы мен басқаруы негізінен ХХ ғасырдың ортасында қалыптасқан. Ғылыми және техникалық зерттеулерге жағдай жасау олардың нәтижесін қолдану бағытындағы еркін және тұтас ғылыми саясаттың жүзеге асыру идеясы ең алғаш рет АҚШ-та бірінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін құрылған. Ал Еуропалық елдерде бұл процесс 10-15 жылдан кейін пайда болды. Бұрын біріктіруші экономикалық саясат ретінде шыққан ғылыми техникалық саясат дәл осы уақытта ұлттық саясаттың еркін бағытына айналды.

Қазір әр түрлі деңгейдегі инновацияны басқарудың көп формасы бар - корпорацияны бөлшектеуден мемлекеттікке дейінгі, яғни арнайы экономикалық саясатты іске асыру үшін шақырылған. Барлық саясат секілді ол әр түрлі елдерде бірдей емес, бірақ та олар сол бір арнайы бағытқа бағынышты, яғни инновациялық белсенділікке ынталандыру және ғылыми техникалық потенциалды дамыту.

Мемлекеттің бет алысының төрт негізгі моделі бар, олар әр түрлі кезеңде және әр түрлі елдерде жекелей немесе үйлестірілген түрде қолданылады. Нұсқаларды таңдау және сол немесе басқа саясаттың жеке элементтерін жоғары бағалау негізінде арнайы стратегиялық мақсаттармен байланысты қоғамдық дамудың бір моделі салынған.

Ғылымдағы лидерлікке бағытталған пайдаланушы елдердегі модельдің мәні - ғылыми өндірістік циклдің барлық кезеңдерін қамтитын (АҚШ пен Ұлыбритания) кең масштабты мақсатты жобаларды жүзеге асыру. Ол келесіден тұрады: бюджет есебінен алынған ҒЗТКЖ-дың барлық нәтижелері, кез келген отандық өндірушілерге тегін немесе белгіленген бағамен беріледі. Бұл саясат жаңаны егізудің басты импульсі техника мен ғылым деңгейінен шығады, олардың дамуы үшін ең алдымен мемлекет жауап береді. Бұл саясат шамамен 50-40 жылдары туындады, бұл кезеңде жаңа экономикалық және саяси құрылымдар процесі жүріп жатты. Олар негізінен атом энергиясы, қару жарак, космос салаларындағы жаңа енгізулер болатын. Бұл түрдегі инновация стратегияларын «лидерлік» немесе «наращивание» стратегиясы деп аталады. Инновация негізінен өзінің фундаментіне, зерттеулеріне байланысты пайда болады, ол әсіресе тәжірибе көрсетіп отырғандай техникасы жоғары елдерде қалыптасып отыр (соңғы жылдары бұл стратегияны Жапония қолдап отыр).

«Имитациялық модель» немесе «шеттен алу» моделі Жапонияда, Оңтүстік Кореяда қолданылады, олар лидер елдерінде құрылған инновацияны шеттен алуға негізделеді. Бұл стратегия бастапқы инновация кезеңін өткізуге және осы бұрыннан белгілі өнімдердің жетілуіне көмектеседі.

Инновациялық дамудың келесі түрі «тасымалдау» стратегиясы болып табылады және ол кейбір елдерде: Оңтүстік Шығыста, Азияда және Қытайда қолданылады. Бұл стратегия ғылыми-техникалық қайта жұмыстарды қажет етпейтіндіктен өте қарапайым болып табылады. Инновацияны сатып алушы ел бұрыннан белгілі өнімді өз елінде ешқандай өзгеріссіз және жетілдіріусіз шығарады.

Мысалы, инновация стратегиясын қабылдау уақытында жетістіктерге жеткен ел, Жапония болып табылады. Жапонияның технологиялық саясаты экономикалық өсудің негізі болып табылады. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Жапонияның алдында бұзылған экономиканы қайта құру, сұрыпталған несие саясатын базасындағы жаңа технологияны сатып алу реконструкциясын біріктіруге бет бұрды. Несиелік саясат арқылы жүзеге асыру керек болды. Соңғы 30 жылда Жапония 10 млрд. долларды шетел технологиясын сатып алуға жұмсады. Жалпы лицензияның саны 42 мыңға жуықталды, және соның жартысын АҚШ-тан сатып алған. Ғылыми техникалық білімнің белсенді импорты Жапония үшін өндірістік дамыған елдермен технологиялық жарылысты елеулі азайтты. Бұл жерде маңызды рольді мемлекет ойнайды, мемлекет қана капитал қысымын, технологиялық білімнің ірі кәсіпорындар мен кіші фирмаларға таралуын қамтамасыз етеді. Жапонияда ұлттық ғылыми-техникалық саясаттың жүргізілуіне жауапты, үш негізгі ұйым бар: Білім министрлігі, түбегейлі зерттеулерге жауап беретін ғылым мен технология Агенттігі, ҒЗТКЖ өнеркәсібін қолдайтын сыртқы сауда мен өнеркәсіп Министрлігі. Жапонияның басқа елдерден айырмашылығы беделді зерттеулерді жүргізуде емес, ол бұрыннан бар өнімдер мен процестерді жетілдіруге, жаңа салаларды құруға бағытталған әзірлеулерге көңіл бөледі.

Мемлекет бұл секторды мақсатты инвестиция, жеңілдік несие, салық және амортизация нормасы көмегімен қолдайды. Инновациялық қызметті қолдаудың дәстүрлі тәсілдерінен бөлек Жапонияның мемлекеттік органдары арнайы әдістерді кең қолданады:

- 1) жеке банктер арқылы ұсынылған қаржылық қаражаттың мақсатты бөлінуі, және олардың басым салаларға бағытталуы;
- 2) озық технологияны жасап шығаруда кәсіпорындармен бірлесіп жұмыс жасау;

3) шетелдік елдермен ғылыми техникалық айырбасты бақылау.

Біздің ойымызша мемлекеттік инновациялық саясаттың Жапониялық иммитациялық моделінің артық жерін Қазақстан үшін пайдалануға, ұсынуға болады. Қаншалықты жоғарғы деңгейдегі, фундаменталді зерттеулеріне қарамастан, Қазақстан әлі де ішкі ғылыми техниканы игерген жоқ, және жаңа жоба үшін қаржы инвестицияларының қайнар көздері жоқ. Бұл стратегия қаржы қаражаттарын инновациялық процестің кейбір кезеңінен «секіріп өту» есебінен үнемдеуге мүмкіндік береді.

Атап өткен жөн, Жапония фирмалары патент пен лицензияны өзгеріссіз күйде сирек қолданатын. Сатып алынған 90%-ға жуығы технологиялар қайта жасалған және жақсартылған. Сондықтан, иммитациялық стратегия, өзіміздің инновациялық мүмкіндіксіз көп бере қоймайды.

Әлемдік тәжірибе ресурстарды ғылымға салудың екі негізгі сызбасын ұсынады: білімді өндіруге, бюджетпен қаржыландырылған және алынған нәтижелерді кең тұтынушылар тобына тегін ұсынатын ірі лабораторияларды ұйымдастыру жолымен мемлекеттің тікелей қатысуы. Көбіне мұндай лабораториялар денсаулық сақтау, қорғаныс, энергетика мен ауыл шаруашылығы мәселелерін шешумен айналысады.

Мемлекеттік лаборатория тыс ғалымдарға фундаменталды зерттеулерді жүргізуге өтеусіз субсидияларды ұсыну. Субсидия алудың шарттары: зерттеу туралы толық есеп беру, алынған нәтижелер туралы ашық жариялау болып табылады.

Бірінші жағдайда мемлекет өз мойнына 20%-дан 50%-ға дейінгі ғылыми шығындарды алады. Бюджет есебінен университеттегі түбегейлі ғылым, мемлекеттік лабораторияда қорғаныс сипатындағы зерттеулер толығымен қаржыландырылады және келісім шарт бойынша ҒЗТКЖ-дың жеке салаларында мынаны құрайды: АҚШ – 34%, Франция – 22%, Ұлыбритания – 16,5%, Жапония – 1,2%. (Жапония экономикасы қорғаныс құрамдасының төменгі үлесімен ерекшеленеді).

Зерттейтін жобаға грант ретінде өтеусіз субсидияны ұсыну – түбегейлі ғылымды қаржыландыруды тиімді формасы болып табылады. Көптеген елдерде өтеусіз субсидияны шағын инновациялық бизнесті қолдау бағдарламасы бойынша шағын инновациялық фирмалар алады.

Тікелей мемлекеттік қолдаудың келесі түрі инновациялық процесті құқықтық реттеу болып табылады. Ғылыми жұмысшылармен инновациялардың құқығын, ғылыми және инновациялық қызметтің статусын заңмен бекіту қажет. Инновациялық қызмет субъектілердің құқығын қорғау, жеке меншік сұрағы бойынша заң актілері блогының бар болуын ұйғарады.

Инновацияны таратудың орталық жүйесін, кеңес беретін орталықтарды, ғылыми-техникалық парктерді, бизнес-инкубаторларды, инновациялық қызмет субъектілеріне көмек көрсететін әртүрлі инновациялық қорлардың инновациялық инфрақұрылымын қалыптастыру арқылы, мемлекет инновациялық процестің дамуына қолдау көрсетеді.

Сонымен, мемлекет тікелей және жанама инновациялық қызметті қолдау әдістері арқылы, инновациялық процесті жүзеге асырудың жағымды жалпы шаруашылық және әлеуметтік – саяси климатын құрады.

Сонымен қоса, инновациялық процеске тікелей әсер етуден басқа, әлемдік тәжірибе көптеген жанама араласуларды жасап шығарды, олар салықтық, несиелік, кедендік және амортизациялық саясатты мемлекеттік реттеу жүйесі арқылы жүзеге асырады. Мемлекеттің инновациялық саясатының жанама әдістері инновациялық процестің өздерін ынталандыруға бағытталған. Жанама инновациялық саясаттың кең таралған әдісі салықтық және амортизациялық заңдылықтың либерациясы болып табылады.

Дамыған елдерде инновациялық қызметті мемлекеттік реттеудің мынадай жанама әдістері кең қолданылады, яғни салық жеңілдіктері, жеңілдікпен несиелеу, жеделдетілген амортизация мен инновациялық жеңілдіктер. Атап өткен жөн, барлық мемлекеттік қолдау түрі тек қана инновациялық процеске бағытталып қана қоймай, инновациялық белсенділікті көтеруі керек.

Мемлекеттік қолдаудың басты түрі – салықтық ынталандыру, ол жақында ғана пайдаланылуда. Қолдаудың бұл түрі көптеген дамушы елдермен кең қолданылды, ол мынадай артықшылыққа ие:

- жеке сектордың автономдылығын және оның зерттеу жұмысын таңдауға бағытталған экономикалық жауапкершілігін сақтайды;

- биліктің барлық деңгейінде аз бюрократиялық жұмысты талап етеді.

Салық жеңілдігінің екі негізгі түрі көлемдік және өсімдік болып табылады. Жеңілдік көлемді қағидасының қызмет етуі шығынның пропорционалды мөлшеріне жеңілдік береді. Осы жағдайда заңымен қабылданған жеңілдік пен өсімдік жеңілдік базалық деңгеймен салыстырғанда зерттеу жұмыстарына шығынның көбеюі бойынша анықталады.

Қай әдіс тиімдірек екендігі туралы бірдей тұжырым жасау қиынырақ. Әрбір мемлекет өзінің ерекшелігі мен мүмкіндігін ескере отырып, ғылым мен ғылыми зерттеулер саласында өте қолайлы саясатты қолданады. Әр түрлі елдердің тәжірибесі көрсеткендей біздің ел үшін бюджеттік субсидия мен салық жеңілдіктерінің оңтайлы үйлесуі, байланысуы өте тиімді болып табылады.

Инвестициялық және инновациялық қызметті мемлекеттік қолдаудың келесі түрі – амортизациялық саясат. Амортизация мөлшерін көтеру мен аударымдар сапасының көбеюі, кәсіпорынның қаржылық мүмкіндігін, сонымен қоса, техникалық база мен инновацияның жаңаруына инновациялық бейімділікті кеңейтеді.

Шетел тәжірибесінде жеделдетілген амортизация әдісі кең қолданылады. Мәні бойынша, бұл әдіс негізгі капиталын жаңарту үшін салым салатын кәсіпорын алатын салықтық жеңілдік ретінде көрінеді. Жеделдетілген амортизация артықшылығы салық салатын пайданы азайту болып табылады. Сол себепті өндірістік аппаратты және жаңа технологияны енгізуді жаңарту үшін амортизациялық қорға қаражат тез жинақталады.

Инновациялық кәсіпкерлікте маңызды орынды шағын кәсіпкерлік алады. Шағын бизнес – нарықтық экономиканың ажырамас бөлігі, онсыз балансталған динамикалық дамушы халықшаруашылық кешені болуы мүмкін емес. Еуропалық қауымдастық елдерінде әрбір мың тұрғынға 45-50 кәсіпорын, ал Қазақстанда 7-8 кәсіпорын келеді.

Шағын бизнес жүйесінде басты рольді инновациялық процесс алады. АҚШ-тің алюминий өнеркәсібінде 149 шынайы жаңалықтардың 1/7 бөлігі ғана ірі корпорация лабораториясында шығарылған. Шамамен жаңартулардың 40% дамыған елдерде шағын және орта фирмалар шығарған. Бүгінгі күні шағын инновациялық кәсіпорынды құру ғылыми зерттеулер нәтижесін енгізу технологиясының элементі болды. Инновациялық бизнес әрқашан тәуекелділікпен бірге жүреді, оң нәтиженің толық кепілдігі мөлде жоқ. Шағын инновациялық бизнес жоғары тәуекелге ие, сондықтан оны тәуекелдік немесе венгурлық деп атайды. Мұндай жағдай сыртқы ортаның өзгеруіне шағын бизнестің жоғары тәуекелдігімен негізделеді.

Сонымен бірге, қаржылық табыс жағдайында шағын компаниялар ірі компанияға айналуы немесе жаңа қызмет ортасының немесе саланың бастаушы болуы мүмкін.

Шетел тәжірибесі, шағын инновациялық бизнестің ролі үлкен екені көрсетеді. Шағын инновациялық бизнес бірқатар ерекше белгілерге ие:

- олар экономиканың барлық саласында қызмет етеді;

- толық инновациялық процесті, әрине өндіріске жаңа өнімді енгізуді тездетеді.

Ірі фирмалар ішкі және сыртқы орта әсеріне өте икемді, сонымен қоса қиын басқару пирамидасына ие. Мұның бәрі инновациялық циклды қиындата және ақырындата түседі, ал бұл болса инновациялық идеяның ескіруіне алып келеді;

- қиын ұйымдастыру құрылымы жоқ болғандықтан, олар рыноктың ортаның өзгеруіне икемді әсер етеді. Сонымен қоса, шағын бизнес сыртқы орта өзгерісіне жоғарғы тәуелділігімен ерекшеленеді және оған жоғарғы тәуекелдік тән;

- шағын инновациялық кәсіпорындар, ірілерге қарағанда ҒЗТКЖ-ға көп қаражат салады.

Өндірісте бір жұмысбастыға 2.5 еседен көп жаңалық өндіріледі, ірі компанияға қарағанда. Бірақ олардың қаржылық мүмкіндігі аз ірі компаниямен салыстырғанда ол шағын бизнес үшін ірі масштабты жобаны жүзеге асыруға мүмкіндік бермейді.

Шағын бизнестің осындай ерекшеліктері олардың қызметін қолдау маңыздылығын, нарық конъюктурасының жағымсыз факторларынан қорғау керек екендігін көрсетеді.

Шағын бизнесті мемлекеттік қолдау жүйесі дамыған елдерде келесі сұрақтарды қамтиді:

- шағын инновациялық бизнесті қызмет етуін құқықтық және заңдық қамтамасыз ету;
- жеңілдікпен несиелеу, жеңілдікпен салық салу жүйесі;
- шағын фирмалардың қызметін кадрлық және маркетингтік, ақпараттық-кеңестік қамтамасыз ету.

Қазіргі күні елімізде дамыған елдердегі секілді, шағын инновациялық бизнесті қолдаудың кешенді механизмі жүргізілуде. АҚШ-та, Жапонияда, Англияда, Германияда және т.б. дамыған мемлекеттердегі секілді, шағын инновациялық фирманың қызметіне көпжақты жәрдемдесу жоқ. АҚШ-дың осындай формасын қолдау қызметі 1953 жылдан бастап шағын бизнесті арнайы әкімшілендіру арқылы жүзеге асырылады. 1978 жылдан бастап ол инновация облысындағы федеративті саясат оның шегінде ғылымның Ұлттық қоры жеке зерттеулер үшін «Ұлттық тұтытудағы шағын бизнес» деген бағдарламаны қаржыландырған.

Германияда екі мемлекеттік орган қызмет етеді. Зерттеу мен технология Министрлігі және шағын, орта фирмалардың инновациялық қызметке жәрдемдесуімен айналысатын экономика Министрлігі.

Ал Канадада шағын инновациялық бизнесті ғылым мен технология Министрлігі, өнеркәсіп пен сауда Министрлігі және зерттеу бойынша Ұлттық кеңес қолдайды.

Инновациялық қызмет дамуының, инновациялық процесті реттеудің, инновация саясат моделінің шетелдік тәжірибесіне талдау келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік береді.

Қорыта келіп, әлемдік тәжірибе ғылыми-техникалық және инновациялық саясаттың экономикалық құрал-жабдығының үлкен спектрін ұсынады, оның көмегімен макро және микро-денгейде инновациялық процесті реттеуге болады. Бұларды толық мөлшерде пайдалану тіпті бай елдер өздеріне рұқсат ете алмайтын үлкен қаржы қаражатын талап етеді. Жеке сектордың қызметіне мемлекеттің араласуы нарықтық экономикада талас туғызатын мәселе.

Әдебиеттер

1. Денисенко В.А. Инновационное направление развития современной науки об образовании. Инновации в образовании. 2006. № 3. С. 7.
2. Иванов В.В. Национальная инновационная система как институциональная основа экономики и постиндустриального общества. Инновации. 2004. № 5 С.5-6.

А.Р. Жусупбекова

ОСНОВЫ РЕГУЛИРУЕМОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА НА ЭТАПЕ ПОСТКРИЗИСНОГО РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА

Экономический рост и экономическое развитие являются важнейшими проблемами современной экономической теории. Экономисты издавна искали ответы на вопросы об источниках экономического роста. Одни находили его в природных ресурсах, другие в затратах живого и овеществленного труда, третьи - в науке и технологии, четвертые - в социальной мотивации человека.

Долгое время экономическая теория и экономическая практика во многих странах мира руководствовались принципами «рост ради роста» [1, с. 6]. Рассматривались только количественные характеристики экономического роста, качественная составляющая, а, тем более, средства достижения такого «экономического роста» не принимались во внимание. В результате подобного «варварского» развития мировая общественность столкнулась с явными противоречиями между ростом производства материальных благ и бесконтрольным истощением природных ресурсов, сопровождаемым загрязнением окружающей среды.